

Produktion og realisation. Den nuværende kapitalismes akkumulationsbetingelser.*

Volkhard Brandes

Udgangspunktet for denne artikel er en påvisning af, at kapitalismens reale udvikling kun kan forstås ved at se på profit*produktions* betingelser, og ikke ved at sætte relisationsvanskelighederne i centrum.

Kun ved at tage udgangspunkt i produktionen kan 'det økonomiske mirakel' - den kapitalistiske ekspansion - efter anden verdenskrig forklares, og kun på denne måde kan den nuværende krise og dens symptom: den verdensomspændende inflation forstås.

1. De kapitalistiske produktionsforholds internationalisering

»Bourgeoisiet har ved at udnytte verdensmarkedet gjort produktionen og forbruget i alle lande kosmopolitisk. Til de reaktionæres store sorg har de slået den

* Oversættelse af *Volkhard Brandes*: Produktion und Realisation. Akkumulationsbedingungen des gegenwärtigen Kapitalismus; i: *Handbuch 1*, Perspektiven des Kapitalismus, Frankfurt am Main/Köln 1974, s. 209-240.

nationale grund bort under fødderne på industrien. De ældgamle nationale industrier er blevet tilintetgjort, og tilintetgørelsen fortsættes dag for dag.«¹ Dette skrev Marx og Engels for mere end 125 år siden, da internationaliseringen af kapitalforholdene fremskyndedes voldsomt gennem dannelsen af verdensmarkedet og gennem underkastelsen af alle dele af jorden under kapitalens valoriseringsbehov. Verdensmarkedets geografiske konstitueringsproces afsluttedes ved udgangen af det 19. århundrede. Siden da har alle jordens områder udgjort en del af verdensmarkedet. Ikke engang Rusland kunne efter revolutionens sejr i 1917 unddrage sig dets indflydelse: revolutionens undergang var afgørende betinget af det kapitalistiske verdensmarkeds indflydelse på det isolerede og tilbagestående land.

Efter årtier med dybe kriser, som kulminerede i de to verdenskrige og den hidtil alvorligste økonomiske verdenskrise, fulgte med ekspansionen efter 1945 en ny fase i de kapitalistiske produktionsforholds internationalisering. Denne udvikling har, også på grund af de reale historiske begivenheder, sat spørgsmålstegn ved den af Rosa Luxemburg opstillede tese om, at kapitalismen ville bryde sammen i det øjeblik, »hvor den samlede menneskehed i realiteten udelukkende består af kapitalister og lønproletarer, og hvor yderligere udvidelse, altså akkumulation, netop derfor bliver umulig.«² Efter 1945 viste det sig påny, at kapitalismen, for at kunne opretholdes, krævede bestemte interne akkumulationsbetingelser, men ikke inddragelse af prækapitalistiske markeder.

Tiden efter Anden Verdenskrig har i lige så høj grad været kendetegnet af de imperialistiske magters kamp om at sikre deres markeder i »den tredje verden«^{2a} som af, at de imperialistiske staters gensidige økonomiske sammenføjning er tiltaget overordentlig stærkt. I voksende målestok koncentredes industriel produktion, handel og kapitaleksport i de få kapitalistiske industristater, som beherskede verdensmarkedet. Derimod har de underudviklede landes betydning, hvad angår deres funktion som råstofleverandører og afsætningsmarkeder, været relativt aftagende.³ Således faldt eksempelvis deres andel af verdensudførslen mellem 1953

1. Karl Marx/Friedrich Engels, *Manifest der Kommunistischen Partei*, i: *Werke*, Bd. 4, Berlin 1969, s. 466. Dansk: Karl Marx/Friedrich Engels, *Det kommunistiske manifest*, Forlaget Tiden, Kbh. 1970, s. 18.
2. Rosa Luxemburg, *Die Akkumulation des Kapitals: Eine Antikritik*, Leipzig 1921. (Reprint: Frankfurt/M., 1966) s. 21; sml. Rosa Luxemburg, *Einführung in de Nationalökonomie*, uden stedsangivelse, 1925 (Reprint), s. 292 f. Luxemburgs sammenbrudsteori - hvis teoretiske grundlag vi ikke her kan gå ind på - er ofte blevet kritiseret, bl.a. af Henryk Grossmann, *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*, Leipzig 1929 (Reprint: Frankfurt/M. 1970), s. 436 ff. Luxemburgs fejltagelse ændrer intet ved hendes betydning som en af de første, der har undersøgt kapitalismen som verdenssystem.
- 2a. Her drejer det sig om områder, der allerede er underlagt kapitalismen, ikke om inddragelse af prækapitalistisk organiserede territorier.
3. Denne tese er idag på ingen måde uomstridt. Således repræsenterer eksempelvis Otto Kreye (udg.), *Multinationale Konzerne: Entwicklungstendenzen im kapitalistischen System*, München 1974, s. 7f., den opfattelse, at økonomiens internationalisering vil føre til »partiell de-industrialisering« af de udviklede kapitalistiske lande og vil åbne »elementer af partiel uafhængighed« for de underudviklede lande. Bill Warren, »Imperialism and Capitalist Industrialization«, *New Left Review*, Nr. 81, sept./okt. 1973, s. 4, forsøger at påvise »at de imperialistiske landes politik og

og 1972 fra 25,5% til 16,8%⁴. En af de centrale teser i Lenins imperialismeteori - forvandlingen af de imperialistiske landes bourgeoisie til en klasse, som i stigende omfang, - formidlet af kapitaleksporten, lever af udbytning af de underudviklede lande, når der indtræder industriel stagnation i metropolerne⁵ - er ikke blevet bekræftet: deres magt beror i dag, endog endnu stærkere end tidligere, på udbytningen af arbejderklassen i metropolerne. Også realiseringen af profitterne foregår i højere grad end tidligere i metropolerne selv i stedet for ved handelen med de svagt udviklede markeder i »den tredje verden«. De perspektiver, som Lenin opridsede: det imperialistiske bourgeoisie »fuldstændige isolering fra produktionen«, dets forvandling til et »rentier-lag«, som »lever af arbejdet i nogle oversøiske lande og kolonier«, er ikke blevet til virkelighed.⁶

Hvad er årsagerne til, at såvel Rosa Luxemburgs som Lenins imperialismeteori i nogle centrale spørgsmål er blevet gendrevet af kapitalismens reale udvikling? Begge teorier sætter kapitalismens *realiseringsvanskeligheder* i centrum; *profitproduktionens* betingelser, som er den marxske akkumulations- og kriseteoris centrale udgangspunkt, bliver imidlertid i begge forholdsmæssigt forsømt: begge tilkender spørgsmålet, om kapitalismen er i stand til at opretholde *produktions*-betingelser, som garanterer en tilstrækkelig høj profitrate, en mindre betydning end spørgsmålet om realiseringsbetingelserne.⁷ Her må nu kritikken sætte ind.

Den kapitalistiske ekspansion gennem erobring af områder, der endnu ikke var inddraget i verdensmarkedet, var - som også Luxemburg og Lenin fastslår -

deres totale anslag på den tredje verden i virkeligheden gavner deres industrialisering; og at de afhængighedsbånd, der binder den tredje verden til de imperialistiske lande, er blevet, og bliver løst bemærkelsesværdigt...«

4. United Nations, *Statistical Yearbook 1971*, s. 383; *Der Fischer Weltalmanach 1974*, Frankfurt/M., s. 336. Den verdensomspændende råstofhause 1973/74 kan dog i perioder talmæssigt forskyde dette forhold noget til fordel for de underudviklede lande; det vil dog næppe ændre noget ved deres reale situation, da profitstigningerne hovedsageligt kommer de multinationale koncerner tilgode, og dermed i realiteten betyder yderligere styrkelse af det imperialistiske bourgeoisie magt. Men også den del af profitten, der falder i hænderne på de underudviklede landes »nationale« bourgeoisie, vil i imperialismens tidsalder udelukke en selvstændig kapitalistisk udvikling i disse lande og vil endnu mindre være et skridt på vejen til »opbygning af socialismen«. Eksemplet med råstofprisstigningerne viser eksemplarisk, hvor problematisk det, i betragtning af den bestående internationale kapitalssammenføjning, allerede er blevet at anvende nationalt eller sektorielt opdelt statistikker.
5. W. I. Lenin, *Der Imperialismus als höchste Stadium des Kapitalismus*, i: *Werke*, Bd. 22, Berlin 1971, s. 281 ff., 305.
6. *Ibid.*, s. 281.
7. De positioner, som Luxemburg og Lenin formulerede kort før henholdsvis under Første Verdenskrig, er historisk forståelige for så vidt som det i sin tid var realiseringsvanskelighederne, der var den umiddelbare anledning til den voldsomme skærpelse af den imperialistiske konkurrence, som udmundede i verdenskrigen. Dermed er det dyberegående spørgsmål om ændringerne i kapitalens produktions- og akkumulationsbetingelser, som udtrykkes i sådanne realiseringsvanskeligheder, imidlertid endnu ikke besvaret. Luxemburg afviser udtrykkeligt ethvert forsøg på at søge krisens årsager i produktionsbetingelserne; at ville vente på kapitalismens sammenbrud som følge af profittatens tendentielle fald, der er udtryk for ændrede *produktions*-betingelser, var for hende at udskyde revolutionen i det uendelige.

allerede afsluttet før Første Verdenskrig. Begge verdenskrige var de imperialistiske landes forsøg på i denne situation at gennemtvunge en nyopdeling af markederne med våbenmagt. En anden mulighed, som de nationale kapitaler har for at styrke deres position i verdensmarkedskonkurrencen, består i at forbedre profitproduktionens betingelser inden for deres egne grænser for dermed at skabe forudsætningerne for et vellykket fremstød på verdensmarkedet ved hjælp af konkurrencedygtige produkter, en udvidelse af handelsvolumenet og en forstærket kapitaleksport. Dermed skaber de *nationale* kapitaler tendentielt også betingelserne for deres egen ophævelse: de nationale grænser, som form for de skranker, der forhindrer verdenskapitalens fri mobilitet, begynder at spille en mindre rolle; kampen om markederne finder ikke i så høj grad som tidligere sted i form af åben, væbnet konfrontation, da ingen imperialistisk magt i dag ønsker at på begynde en ny verdenskrig med dens uoverskuelige konsekvenser (omend denne tendens på ingen måde er forsvundet og i krisetider igen kan blive den fremherskende form for interimperialistiske konfrontationer); den interimperialistiske konkurrence manifesterer sig i stigende omfang også i nationalstatsoverskridende former for konfrontation mellem kapitalforbund, der opererer på verdensplan; internationale konkurrencekampe smelter sammen med nationale konflikter; tit og ofte fremkalder den »internationaliserede« kapital i egne profitmaksimeringsinteresser »nationale« afværgeomekanismer⁸ osv.

Den tendentielle overvindelse af den kapitalistiske produktions nationale skranker betyder altså på ingen måde, at de verdensomfattende spændinger mildnes, eller at de borgerlige produktionsforhold harmoniseres. I bedste fald nedbryder den gamle modsætninger for at erstatte dem med nye. I tider med relativ prosperitet kan disse modsigelser være mindre synlige for i krisetider at fremtræde så meget stærkere.

2. Produktion og realisation

Tiden efter Anden Verdenskrig bragte efter den foregående epoke med dybe kriser i kapitalismen et stærkt og relativt langvarigt økonomisk opsving i de kapitalistiske industristater. Igen og igen tog marxistiske prognoser fejl, når de forudsagde denne prosperitetsfases snarlige afslutning. Men hvor lå deres fejltagelser?

I sidste ende må svaret på spørgsmålet om kapitalismens perspektiver søges inden for *produktions-* og ikke inden for *realisationss*færen, også selv om krisen viser sig i form af realiseringsvanskeligheder. Produktionssfæren er den uafhængige, realisationssfæren den afhængige variabel. Dette skal kort

8. Som mange andre udviklingstendenser, er denne på ingen måde ny. Der findes eksempler allerede hos Lenin, op. cit., s. 295 og Nikolaj Bucharin, *Imperialismus und Weltwirtschaft*, Frankfurt/M, 1969, s. 80. f.

begrundes her. Ifølge Marx er realisationen ganske vist begrænset af konsumtionen på basis af antagonistiske distributionsforhold, »som reducerer konsumtionen hos samfundets store masse til et minimum, der kun er foranderligt indenfor mere eller mindre snævre grænser«;⁹ på den anden side er den også begrænset af »akkumulationsdriften, driften til at forøge kapitalen og til at producere merværdi i stadig udvidet målestok«.¹⁰ Den afgørende forudsætning for produktionsprocessens opretholdelse er imidlertid realisation af *en bestemt profitrate, hvis højde bestemmes allerede i produktionssfæren*: for det første gennem merværdiraten, dvs. gennem arbejdskraftens udbytningsgrad, gennem forholdet mellem betalt og ubetalt arbejde; men for det andet - og det er for Marx udslagsgivende - gennem forholdet mellem »det tilegnede merarbejde sammenlignet med den masse af genstandsgjort arbejde, som sættes i bevægelse af det levende arbejde«¹¹, dvs. forholdet mellem den producerede merværdi og den anvendte totalkapital, hvor denne er sammensat af en variabel og en konstant bestanddel, hvorved den variable kapital omfatter arbejdskraften, den konstante kapital derimod maskiner, råstoffer osv. Den kapitalistiske produktionsmåde er karakteriseret ved en stadig omvæltning af produktionsmetoderne, stadig forhøjelse af produktiviteten og forøgelsen af den konstante kapitalbestanddel i forhold til den variable, dvs. det tilsatte menneskelige arbejdes andel aftager relativt i forhold til den indskudte faste kapital. Det betyder imidlertid, at der må anvendes en stadig større kapital for at modvirke faldet i den profitrate, som beregnes af kapitalisten på den totalkapital, han har indskudt, og som imidlertid i virkeligheden kun bliver fremstillet gennem det *relativt* aftagende levende arbejde, som han tilegner sig ubetalt.

Stillet overfor denne kendsgerning kom Marx frem til den opfattelse, at *profitratens faldende tendens*, som følger af den organiske sammensætning af kapitalen, som forandres, dvs. den stærkere vækst i den konstante kapital i forhold til den merværdiproducerende variable kapital, på trods af bestemte modgående tendenser (billiggørelse af den konstante kapital, nedsættelse af varen arbejdskrafts værdi, udenrigshandel osv.) er den historisk stærkeste tendens: »Massen af anvendt levende arbejde aftager til stadighed i forhold til den masse af genstandsgjort arbejde, som det sætter i bevægelse, dvs. massen af produktivt konsumerede produktionsmidler. Derfor må også den del af dette levende arbejde, der er ubetalt og som derfor genstandsgør sig i merværdi, stå i et stadigt aftagende forhold til den anvendte totalkapitals værdiomfang. Dette forhold mellem merværdimassen og den anvendte totalkapitals værdi udgør imidlertid profitraten, som derfor bestandig må falde.«¹²

9. *Das Kapital*, Bd. 3, i *Werke*, Bd. 25, Berlin 1970, s. 254. Dansk: *Kapitalen*, Rhodos, Kbh. 1972, Bd. 3:2 s. 322. I oversættelsen er foretaget enkelte rettelser i forhold til Rhodosudg.

10. *Ibid.*

11. *Ibid.*, s. 226/3:2, s. 288.

12. *Ibid.*, s. 223/3:2, s. 284.

Da der er sat bestemte fysiske og sociale grænser for en forlængelse af arbejdsdagen, som har til formål at forøge den absolutte merværdi, må kapitalisten forsøge at forbedre sin profitrate, først og fremmest gennem en forhøjelse af produktiviteten, dvs. en forøgelse af den relative merværdi. Men for så vidt som produktivitetsstigningen beror på kapitalinvestering implicerer den, at der ved næste omslagscyklus *endnu hurtigere* må sættes *endnu mere kapital* i bevægelse for at opnå den samme profitrate.

Her viser der sig to tendenser hos Marx, som tilsyneladende modsiger hinanden. På den ene side går han ud fra, at kapitalismen geråder i krise på grund af en alt for *lav profitrate*. På den anden side taler han imidlertid på et af de mest kendte steder i *Kapitalen* om, at akkumulationstempoet, gennem *profitmassens* vækst, forhøjes så meget og produktionsmængden tiltager i en sådan grad, at krisen til sidst manifesterer sig som resultat af stigende *realiseringsvanskeligheder*: »Betingelserne for den umiddelbare udbytning og for dens realisation er ikke identiske. [...] De første er kun begrænset af samfundets produktivkraft, de andre [...] af samfundets konsumtionskraft. Denne sidste er imidlertid hverken bestemt af produktivkraftens absolutte størrelse eller af konsumtionskraftens absolutte størrelse; men af konsumtionskraften på basis af antagonistiske distributionsforhold, ...«¹³

Alle de underkonsumtionsteorier, som for øjeblikket behersker diskussionen, støtter sig i hovedsagen på dette og enkelte andre Marx-citater.¹⁴ Disse underkonsumtionsteorier ser hovedproblemet for den »prosperierende efterkrigskapitalisme« i absorption af den stadigt større merværdimasse, derimod ikke i opretholdelse af en bestemt profitrate i selve produktionsprocessen. Mest bekendt er Barans og Sweezys tese om, at monopolkapitalismens centrale problem skulle være absorptionen af et stadigt stigende »surplus«¹⁵. Kapitalismen fremstår i deres teori som et system, der i stigende grad baseres på »spild« af produktive ressourcer, og i hvilket fremfor alt rustningsopgaver og andre, overvejende statslige »parasitære« konsumformer udgør absorptionsproblemet løsning.

Som Baran og Sweezy selv bemærker,¹⁶ har Marx aldrig sat realiseringsproblemet i centrum for sin analyse. Den tilsyneladende modsigelse mellem en definition af krisen som realiseringsproblem eller som følge af en alt for lav profitrate, der muligvis kunne tænkes hos Marx på det ovenfor citerede sted, kan let opklares ud fra den marxske argumentations helhedssammenhæng. Henvisningen til realiseringsvanskelighederne *beskriver* kun krisen hos Marx, forklarer den imidlertid ikke. Forud for enhver krise går en stærk akkumulationsperiode. I begyndelsen af en sådan fase er profitterne relative høje (på grund af de forbedrede akkumulationsbetingelser i det forudgående cykliske opsving); under boom'ets videre forløb begynder de imidlertid igen at falde: en stadigt stigende

13. Ibid., s. 254/3:2, s. 322.

14. Især Ibid., s. 501/3:3, s. 636-37.

15. Paul A. Baran/Paul M. Sweezy, *Monopolkapital*, Frankfurt/M., 1967, s. 17 ff.

16. Ibid., s. 18.

kapitalmasse, der ikke mere kan investeres profitabelt, og en voksende pukkel af usælgelige varer er udtryk for den faldende profitrate. *Overproduktionskriser er udtryk for en faldende profitrate; omvendt udtrykkes en stigende profitrate i kapital- og varemangel.* Marx' beskrivelse af krisen som realiseringskrise, der tilsyneladende er i modstrid med hans teori om profitratens tendentielle fald, fører altså til syvende og sidst tilbage til en forklaring på krisen som følge af altfor lave profiler.

Et sted bemærker Marx med al ønskelig tydelighed, at det er en »ren tautologi« at sige, »at kriserne udspringer af mangel på betalingsdygtig konsumtion eller betalingsdygtige konsumenter.«¹⁷ Ikke mindre entydig er Engels' afvisning af alle underkonsumtionsteorier: »Massernes underkonsumtion er en nødvendig betingelse for alle samfundsformer, som beror på udbytning, altså også for den kapitalistiske; men først den kapitalistiske produktionsform driver det til kriser. Massernes underkonsumtion er altså også en af betingelserne for kriserne, og spiller i forbindelse med disse en rolle, som forlængst er anerkendt; men den siger os lige så lidt om de nuværende krisers årsager, som om deres tidligere fravær.«¹⁸

Årsagen til kapitalismens kriser kan for Marx og Engels ikke forklares gennem massernes underkonsumtion, derimod kun gennem en *for lav profitrate*; efterprøvelsen af denne tese og dens politiske konsekvenser er genstand for den videre undersøgelse.

3. Akkumulationsbetingelserne efter Anden Verdenskrig

Hvilken relevans har den hidtidige redegørelse for bedømmelsen af den internationale kapitalismes akkumulationsbetingelser efter Anden Verdenskrig? Foreløbig skal vi her anføre nogle af efterkrigstidens væsentligste politiske og økonomiske karakteristika.

Ved Anden Verdenskrigs afslutning stod den socialistiske revolution *objektivt* på dagsordenen i en række lande, ligesom den gjorde det allerede ved afslutningen af Første Verdenskrig. Mens kapitalismen efter Første Verdenskrig aldrig nåede ud af sin krisetilstand, lykkedes det den imidlertid efter Anden Verdenskrig relativt hurtigt at komme til kræfter. Dertil bidrog ikke mindst den holdning, som ledelserne i de traditionelle arbejderorganisationer indtog, og som havde til formål at forhindre en bred mobilisering af proletariatet og at skaffe bourgeoisiet det pusterum, som det havde så hårdt brug for til reorganisering af produktion og distribution. Oprettelsen af stalinistiske stater i Østeuropa, som i socialismens navn beherskede arbejderklassen i disse lande, var endnu en demoraliserende erfaring for utallige vesteuropæiske arbejdere, som identificerede stalinisme med socialisme.

17. *Das Kapital*, Bd. 2, MEW 24, s. 409/2:2, s. 522.

18. Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, MEW 20, s. 266.

En yderligere faktor, som begunstigede kapitalismens rekonstruktion, var den disciplinering, som arbejderklassen blev påtvunget gennem fascismen i Tyskland, Italien og Japan og gennem militarisering af arbejdet også i de borgerlige demokratier. Dette gjorde det muligt for kapitalen at opnå en høj merværdirate ikke blot under krigen, men også - på baggrund af det allerede nævnte kompromisberedskab i arbejderorganisationerne - i efterkrigstiden.

Der er imidlertid også andre årsager til, at kapitalismens rekonstruktion efter 1945 forløb med større succes end efter Første Verdenskrig og indledte en lang opgangsperiode. Den forholdsvis modstandsløse underkastelse af metropolernes arbejderklasse under kapitalens valoriseringsbehov, der tillod kapitalen at udpresse en høj merværdirate, var kun en af rekonstruktionens forudsætninger. En anden var den forudgående destruktion og værdiformindskelse af kæmpe-mæssige kapitalmasser gennem økonomisk verdenskrise og krig. Kapitalens koncentration og centralisation nåede et nyt niveau. Utallige mindre produktive enkeltkapitaler var i kriseårtierne gået bagud af dansen. Kun de stærkeste havde overlevet, og også de var efter krigens afslutning tvunget til at slutte sig sammen, hvis de ikke ville bukke under i den ubønhørlige konkurrencekamp. Hermed var efter 1945 forbundet enorme omvæltninger i de internationale produktionsmetoder - almenførelsen af den maksimalt udviklede »amerikanske teknologi«.

Ved krigens afslutning fandtes endnu kun en eneste relevant imperialistisk magt, USA, som havde bragt sine førhen skarpeste konkurrenter, Vesteuropa og Japan, ind under sin kontrol. Heroverfor stod USSR med sit indflydelsesområde. Kolonierne - som nominelt endnu var i europæisk besiddelse - var *de facto* ligeledes i stor udstrækning afhængige af USA. Dengang syntes den afgørende modsigelse ikke længere at ligge mellem de traditionelle imperialistiske magter, men derimod mellem »Vest« og »Øst«. Imidlertid er det siden 60'erne blevet stadig tydeligere, at vor epokes afgørende modsigelser er af anden art.

Enhver analyse af den nuværende kapitalisme må gå ud fra eksistensen af et eneste verdensmarked, som *alle* dele af jorden er underkastet, inklusive de stater, som repræsenterer tesen om verdensmarkedets spaltning i et »kapitalistisk« og et »socialistisk« verdensmarked.¹⁹ Dette verdensmarked er karakteriseret ved en yderst *uregelmæssig udvikling* i dets enkelte dele. Således findes der ved siden af få højtindustrialiserede lande talrige stater, som næsten ikke er udviklet industrielt og som må leve af landbrugs- og råstofeksport; således står lande med en udviklet privatkapitalistisk økonomisk struktur over for andre, hvor næsten hele økonomien er statsliggjort; således eksisterer reminiscenser af førkapitalistiske produktionsmåder ved siden af højtudviklede former for kapitalistisk produktion. Fra land til land, fra branche til branche hersker forskellige betingelser for den kapitalistiske produktion.

19. Som det f.eks. antydes programmatisk i titlen på 4-bindsværket, *Sozialistisches Weltwirtschaftssystem*, Berlin 1967. Til kritikken af denne teori, sml. bl.a. Volkhard Brandes, *Die Krise des Imperialismus*, Frankfurt/M. 1973, s. 9f., 75-87.

Man må snarere forvente en skærpelse af disse modsætninger end en tendens til aftagen i forskellene i udviklingsniveauet i de enkelte dele af verdensøkonomien. Som det allerede blev anført i indledningen koncentrerer økonomisk magt stadig stærkere på enkelte metropoler. Deres magtpotentiel er sågar endnu større, når man tager i betragtning, at de andele, der i statistikkerne tilskrives »den tredje verden« for en stor del står under kontrol af store kapitalforbund i metropolerne.

Et andet kendetegn ved den nuværende kapitalistiske verdensøkonomi er den stadig mere skærpede modsætning mellem kapitalbevægelsens *nationale* former og kapitalforholdenes tiltagende *internationalisering*. Oprettelse af nationalstaterne gennem bourgeoisiet var et fremskridt, da produktionsforholdenes lokale begrænsning dermed blev ophævet og kapitalens valorisering fik en bredere basis.

Med den stadigt stigende koncentration og centralisation af kapitalen begyndte den dog i stigende grad at trænge ud over de nationale markeder, som blev for snævre, og at gøre verdensmarkedet til en forudsætning for sin videre eksistens. Det enorme opsving efter Anden Verdenskrig havde været utænkeligt uden kapitalens stadig stærkere verdensmarkedseksistens.

Kapitalrelationernes internationalisering har imidlertid ikke kun ført til en stærkere verdensmarkedsafhængighed for de nationale kapitaler, men har også i meget høj grad styrket den internationalt virksomme kapital, der igen og igen formår at demonstrere sin voksende magt over for nationalstaterne. De prisforhøjelser, der i vinteren 1973/74 på trods af den statslige modstand sattes igennem af få verdensbeherskende oliekoncerner ved hjælp af boykot og trusler om boykot, tjener som paradeeksempel herpå; monopoltilsyn og antitrustlove viste sig at være en afmægtig liberalismes figenblade.

De multinationale koncerners betydning kan næppe vurderes højt nok. Mens nationalstaterne bidrager afgørende til verdensmarkedets opsplitning og forhindrer, at gennemsnitlige produktionsbetingelser og en gennemsnitsproduktivitet og -profitrate virkeliggøres på verdensmarkedet, så bliver med de multinationale koncerner den proces, hvori de skranker overvindes, som de nationale rammer sætter for kapitalismen, drevet et skridt fremad. I følge Fröbel o.a. er »den fase, hvor *verdensmarkedet* etableres reelt (og ikke kun formelt)«²⁰ dermed indledt. Forfatterne vurderer den internationaliserede produktions andel af den kapitalistiske verdens totalproduktion til allerede at udgøre 25-33%.²¹ Prognoser formoder, at den kapitalistiske verdensøkonomi i 1985 vil være kontrolleret af kun 200-300 koncerner, hvis ikke af endnu færre foretagender.²² I sin kritik af den tese, som Bucharin opstillede for mere end

20. Folker Fröbel o.a., »Internationalisierung von Kapital und Arbeitskraft«, *Leviathan*, 4/73, nov. 1973, s. 438.

21. *Ibid.*, s. 440.

22. Sml. dertil Ernst Piehl, *Multinationale Konzerne und internationale Gewerkschaftsbewegung*, Frankfurt/M. 1974, s. 33.

50 år siden, at »kapitalens nationalisering«²³ er den fremherskende tendens, går Murray så vidt som til at sige, »at det snarere er arbejdsdelingen på koncernplan, end på nationalt plan, som behersker og bestemmer den internationale økonomis strukturer.«²⁴ I sine skarpe angreb på keynesianismen forfægter Levinson den opfattelse, at de statslige forsøg på at regulere økonomien kun formår at øve mærkbar indflydelse på de mindre betydningsfulde brancher, mens nøgleindustrierne uanfægtet kontrolleres af de multinationalt opererende koncerner.²⁵ Men effektive statslige styringsforsøg på internationalt plan er, i betragtning af de uændret bestående modsætninger mellem nationalstaterne, ikke at forvente. Efterkrigstidens eneste relevante forsøg af den art - EFs oprettelse - viser sig år for år mere virkningsløs overfor kapitalismens reale udvikling.²⁶

Kapitalens internationaliseringsproces er alt andet end en lineær udvikling. Den er på det snævraste forbundet med kapitalismens almene økonomiske udvikling. I opgangsfasen kan man altid iagttage en tendens til at nedbryde de hindringer for fri kapital- og varebevægelse, som eksisterer på verdensmarkedet. Anderledes derimod i krisetider. Da må selv de største koncerner atter i forøget omfang søge beskyttelse hos den »stærke« stat. Således opstiller Mandel i en kritik af Levinsons optimisme hvad angår den internationaliserede kapitalis krisefri ekspansion den prognose, »at multinationale koncerner ikke blot har brug for en stat, men navnlig en stærkere stat end de 'klassiske' nationalstater, for i det mindste delvist at kunne overvinde de økonomiske og samfundsmæssige modsætninger, der periodisk truer deres kæmpemæssige kapitaler.«²⁷ Ligeledes hos Neusüss: »Men hvis akkumulationsraten falder i de imperialistiske lande, så vil [...] den *internationalisering af produktionen*, som er frembragt i den multinationale koncern, heller ikke kunne forhindre en reaktivering af nationalstaten som instrument i konkurrencen på verdensmarkedet [...] Som en modvægt mod de nationale kapitalers sammenføjning til verdenskapital, bliver den nationale stats form aktualiseret i netop det øjeblik, hvor relevante dele af de nationale kapitaler hænger på den...«²⁸

Netop udviklingen i 1973/74 beviser påny det ringe omfang, hvori kapitalens talens internationaliseringstendenser entydigt har sat sig igennem. En relativt

23. Bucharin, op. cit., s. 155

24. Robin Murray, *The Internationalization of Capital*, Spokesman Offprints nr. 8, Nottingham 1973, s. 35.

25. Charles Levinson, *Wirtschaftskrise und multinationale Konzerne*, Reinbek b. Hamburg 1974, s. 38.

26. For socialister giver dette ikke anledning til bekymring; det er derimod tegn på, at de kapitalistiske produktionsforholds modsætninger er uformindskede. Det er ikke den borgerlige stats opgave at »inddæmme« eller »overvinde« kapitalismen, men at opretholde dens funktionsduelighed. Arbejderklassens eneste fordel af et forenet borgerlige Vesteuropa består i muligheden for at udfolde modstanden mod kapitalen på en bredere basis end hidtil.

27. Ernest Mandel, *Der Spätkapitalismus*, Frankfurt/M. 1972, s. 307.

28. Christel Neusüss, *Imperialismus und Weltmarktbewegung des Kapitals*, Erlangen 1972, s. 205. Udkommer i dansk oversættelse på Kurasje foråret 1975.

ringe nedgang i verdenskonjunktoren har allerede ført til en mærkbar forstærkelse af den nationale protektionisme: Skærpelse af importbestemmelserne i forskellige europæiske lande, stærkere kontrol med fremmed valuta, henlægelse af alle foranstaltninger, som sigter mod en stærkere økonomisk og valuta-politisk sammenføjning osv. Nationalstatslige skranker vil fremdeles hindre enkeltkapitalernes fri mobilitet på verdensmarkedet, men vil til gengæld også forsøge at beskytte dem mod konkurrencen.

4. Tvangen til inflation

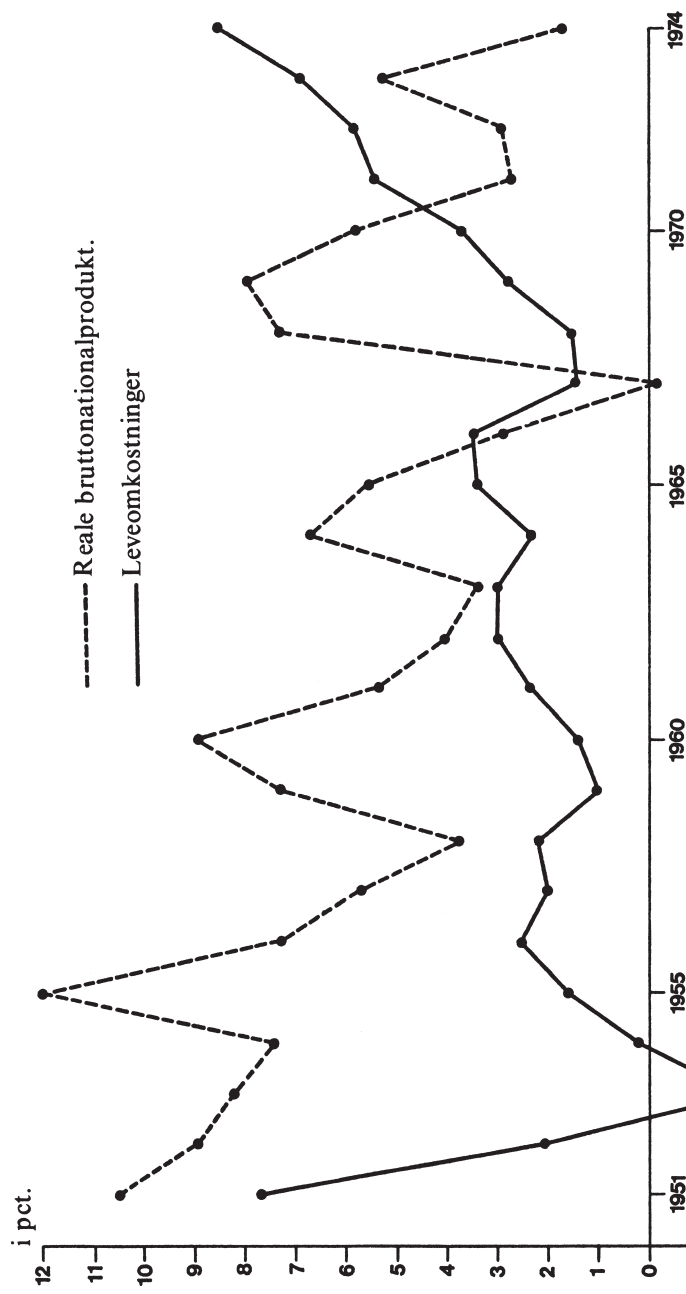
Den skarpe modsætning mellem akkumulationsprocessens traditionelle, nationalstatslige skranker og den tvang, der er pålagt kapitalismen til permanent at overskride disse grænser og gøre verdensmarkedet til sin akkumulationsbasis, indtil heller ikke dette er tilstrækkeligt for kapitalens grænseløse akkumulationsbehov, har karakteriseret kapitalismen siden det 19. århundredes afslutning. Denne modsætning er imidlertid kun fremtrædelsesform for kapitalismens krise, ikke dennes årsag. Diskussionen af *inflationårsagerne* vil bringe os et væsentligt skridt nærmere mod svaret på spørgsmålet om kriseårsagerne.

De kapitalistiske industristaters samlede efterkrigshistorie har været ledsaget af inflationære tendenser. Den inflationære udvikling nåede sit første højdepunkt under Koreakrigen, for derefter igen at afsvækkes. Siden 60'erne kan man registrere en fornyet acceleration i denne »sekulære« inflationstrend, som tiltager yderligere i 70'erne.

Trods de betragtelige forskelle, der for tiden eksisterer landene imellem, med hensyn til inflationens intensitet og forløb, er der dog visse umiskendelige paralleller, som tillader os, inden for rammerne af denne skitseagtige fremstilling, foreløbig at anføre Forbundsrepublikken som eksempel, selv om denne som bekendt næsten gennem hele perioden har opvist den laveste prisstigningsrate. En sammenligning mellem inflationsraten i Forbundsrepublikken og væksten i det reale bruttonationalprodukt som indikatorer for konjunkturforløbet viser, at inflationsraten indtil begyndelsen af 70'erne klart har været afhængige af konjunkturforløbet: i konjunkturrelle opgangsperioder er priserne steget relativt hurtigt, i nedgangsperioder har man også kunnet registrere en prisstigning, omend den er foregået langsommere. Prisstyrt, som de, der karakteriserede konjunkturcyklerne før Anden Verdenskrig, har der imidlertid ikke været tale om. (Sml. diagrammet på næste side).

Siden begyndelsen af 60'erne kan man registrere en særlig stærk stigning i inflationsraterne, der foreløbig varer ved trods den verdensomspændende tilbagegang i konjunktoren siden anden halvdel af 1973. I 1974 vil prisstigningsraten i Forbundsrepublikken antagelig nå 8-9%, væksten i det reale bruttonationalprodukt derimod kun 1-2%. En endnu stærkere løsrivelse af inflationsraten fra konjunkturcyklen kan i øjeblikket iagttages i andre lande:

Stigning i leveomkostninger og i det reale bruttonationalprodukt i 1962-priser i Vesttyskland 1951-1974.

Kilde: 1951-1973: Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1973, s. 465, 520; for 1973: Monatsberichte der Deutschen Bundesbank, Mai 1974, s. 64*, 68*; for 1974: OECD-Prognose (Frankfurter Rundschau, 9. 7. 1974).

i Japan nåede inflationsraten i 1. kvartal i 1974 25,8% i forhold til samme tidsrum året før, i Italien 14,3%, i Storbritannien 12,7%, i Frankrig 11,3% og i USA 9,8%.²⁹ Det betyder dog ikke, at der ikke mere består nogen sammenhæng mellem inflationsrate og konjunkturforløb: i midten af 1974 kunne man, i forbindelse med den fortsatte verdensomspændende tilbagegang i konjunktoren, iagttage de første afsvækningstendenser i prisstigningerne - bl.a. endog på olien.

Man må nu stille sig spørgsmålet om årsagerne til den sekulære inflation i efterkrigstiden, til den forøgelse af inflationsraterne, der længe har kunnet iagttages og til de perspektiver, der deraf opstår for kapitalismen.

Den inflationsforklaring, der i 50'erne og 60'erne var fremherskende i forskellige varianter, henførte først og fremmest inflationen til statens *ændrede økonomiske aktiviteter*. Baran og Sweezy gik i deres forklaring ud fra et profitoverskud (»stigende surplus«), som frem for alt staten absorberer især i form af rustningsopkøb. Efter deres opfattelse må efterkrigsprosperiteten »helt og holdent« henføres til denne rustningsøkonomi.³⁰ Udgangspunktet for Paul Mattick er derimod den altfor lave profitrate: for at holde kapitalismen i live må staten ved hjælp af en deficitær kredit- og finanspolitik, der udløser en permanent inflation, i stadig større omfang optræde som konsument af produkter, der ikke kan investeres igen, det vil først og fremmest sige rustningsprodukter.³¹ For Mandel består der ligesom for Baran og Sweezy et kapitaloverskud: rustningen bliver til »erstatningsmarked«, hvis finansiering fører til oppustning af statsgælden, og som derved (endnu stærkere end den kreditinflation, der skyldes privatgæld) bliver hovedårsagen til den sekulære inflation.³² USA's verdensomspændende militære tilstedeværelse blev - især under Vietnamkrigen - anset for hovedårsagen til inflationen: Magdoff kom til den opfattelse, at den eksporterende inflation var USA-imperialismens stærkeste middel til, gennem permanent formindskelse af dollarværdien, at vælte byrderne af de stadig mere tyngende militære forpligtelser over på de imperialistiske allierede.³³

Der er ingen tvivl om, at høje rustningsudgifter i efterkrigshistorien spillede en inflationsfremmende rolle. En ægte »krigsinflation« har der, selv under Korea- og Vietnamkrigen, dog kun ansatsvis været tale om, på grund af disse kriges begrænsede karakter. Heller ikke den »kolde krig« har, trods rustningsudgifternes absolutte højde, frembragt nogen krigsinflation af større omfang: krigsinflationens karakteristiske kendetegn, galopperende priser ved tendentielt indskrænkning i produktions- og akkumulationsgrundlaget, var der på intet tidspunkt tale om på verdensbasis. Inflationsfremkaldende var det almene verdens-

29. *Die Zeit*, 31. 5. 1974, s. 38.

30. Baran/Sweezy, op. cit., s. 174; sml. også s. 150 ff.

31. *Marx og Keynes*, Røde Hane, København 1973.

32. Ernest Mandel, *Marxistiske Wirtschaftstheorie*, Frankfurt/M. 1968, s. 548-557.

33. Harry Magdoff, *Das Zeitalter des Imperialismus*, Frankfurt/M. 1970, s. 92 ff.

omspændende *økonomiske opsving*,³⁴ hvis årsager allerede i anden sammenhæng er diskuteret. På et marked med ekspanderende efterspørgsel muliggjorde dette opsving enorme prisstigninger, der var forbundet med de statsligt fremmede inflationsmekanismer (statsgæld, udvidelse af kreditomfanget, deficitfinansiering, høje rustningsudgifter osv.).

Kapitalens accelererende koncentrationsbevægelse og den tiltagende internationale kapitalsammenføjning bestyrkede imidlertid især siden 60'erne en anden inflationsforklaring: den *monopolistiske magtprisdannelse* i den »globalt organiserede kapitalisme«. Hoffmann repræsenterede denne tese allerede i begyndelsen af 60'erne.³⁵ Med de multinationale koncerners stadig mere magtfulde optræden har den siden da i stigende grad vundet popularitet. Til grund for denne teori ligger antagelsen om kapitalismens næsten *ubegrænsede vækstperspektiver*, der kun begrænses af en kapitalmangel, som de multinationale koncerner ved hjælp af deres magt til prisfastsættelse forsøger at hamle op med. Kapitalmangelen selv forklares imidlertid ikke eller kun utilstrækkeligt. Inflationen fremtræder heroverfor som vejen til virkeliggørelsen af grænseløse kapitalistiske investerings- og vækstmuligheder.

Kapitalen er ifølge Levinson »blevet til den mest sjældne vare i det økonomiske system, og derfor forhøjes dens omkostninger. Dette udtrykkes i højere priser.«³⁶ Statens keynesianske antiinflationspolitik betragtes af Levinson som fremmede for inflationen, eftersom den ved forsøget på at bremse koncernernes »utømmede investeringstrang« gennem indskrænkning af udbytte, stimulerer den tilbøjelighed til prisforhøjelser, der udgår fra de multinationale selskaber.³⁷

Man må stille sig spørgsmålet, om kapitalismen faktisk opviser disse vækstperspektiver, og om de multinationale koncerner under denne forudsætning råder over næsten ubegrænsede prisfastsættelsesmuligheder. Det skal vi komme ind på andetsteds. Her skal vi først og fremmest fremlægge enkelte yderligere inflationsforklaringer, hvis betydning er tiltaget i de seneste år. For det første inflationen *som resultat af »fordelingskampen«*. I et arbejde, som allerede blev offentliggjort i 1965 i USA, forsøgte Gillman at påvise, at profittens fald, under forudsætning af tilnærmelsesvis fuld beskæftigelse, som det er karakteristisk for efterkrigstiden, er et resultat af arbejdernes stadig stærkere position i kampen

34. Sammenhængen mellem konjunkturlig udvikling og inflation betones hos Aike Blechschmidt, *Löhne, Preise und Gewinne 1967-1973* Lampertheim 1974: »Investeringsboom' et« mellem 1967 og 1973 var efter hans opfattelse den afgørende drivkraft bag inflationen i en situation præget af den hårdeste verdensmarkedskonkurrence og en skærpelse af fordelingskampen. (s. 134, 252 ff.)

35. Werner Hoffmann, *Die säkulare Inflation*, Berlin 1962.

36. Charles Levinson, »Multinationale Konzerne, weltweite Inflation und die Lage der Arbeitnehmer«, i: Manfred Krüper (udg.), *Investitionskontrolle gegen die Konzerne?*, Reinbek b. Hamburg, 1974, s. 121.

37. Levinson, *Wirtschaftskrise*, ibid, s. 250f. sml. også s. 27.

mellem lønarbejde og kapital: »En situation med fuld beskæftigelse tenderer mod at forhøje arbejdskraftens værdi og beskære kapitalisternes merværdi ved kilden til dens oprindelse. Den historiske tendens til faldende udbytterate bliver understreget.«³⁸ Inflation bliver til kapitalens forsøg på gennem prisstigninger igen at vælte de stigende merbelastninger, der opstår på grund af højere realløn, over på arbejderne.

Med skærpelsen af klassekampene siden maj 1968 i Frankrig har den opfattelse, at inflationen - i betragtning af den nuværende kapitalismes monopolistiske struktur og under forudsætning af tilnærmelsesvis fuld beskæftigelse - er et resultat af »fordelingskampen« mellem lønarbejde og kapital, fået stigende betydning. Denne teoris politiske attraktivitet er nærliggende: den tillader, at offensivt førte lønkampe i en tid med voksende sociale konfrontationer tillægges et revolutionært perspektiv. Glyn og Sutcliffe forsøger i deres analyse af den britiske kapitalisme at føre bevis for, at den britiske arbejderklasses voksende militans i stigende omfang har forringet den britiske kapitals profitsituation, uden at denne - i betragtning af konkurrencen på verdensmarkedet - har været i stand til fuldstændig at vælte de stigende lønudgifter over på priserne.³⁹ Lignende teorier opstod i Italien oven på det »varme efterår« i 1969.⁴⁰ I Forbundsrepublikken repræsenterer især Bergmann, Jacobi og Müller-Jentsch tesen, at en skærpelse i fordelingskampen i tider med tilnærmelsesvis fuld beskæftigelse, bliver en stærk belastning for profitraten, og at den kan medføre en kumulation i inflationsraten.⁴¹ Kapitalens traditionelle argument, at høje lønkrav forringer »udbyttesituationen og gennemtvinger inflationsfremmende prisstigninger, accepteres i sidste instans i disse teorier - men samtidig bliver det forsøgt at forvandle dette til et våben i kampen mod kapitalen.

En sidste inflationsforklaring, som er relevant i denne sammenhæng, fremhæver først og fremmest inflationens *monetære* årsager. Den stærke stigning i den *private gæld* spiller således hos Mandel en særlig inflationsfremkaldende

38. Joseph M. Gillmann, *Prosperität in der Krise*, Frankfurt/M. - Wien 1968, s. 245.

39. Andrew Glyn/Bob Sutcliffe, *British Capitalism, Workers and the Profits Squeeze*, Harmondsworth, Middlesex 1972, s. 10.

40. F. eks. i gruppen »Lotta Continua«; i Forbundsrepublikken findes lignende positioner i gruppen »Arbeitersache«, München; sml. bl.a. *FIAT: Arbeiter produzieren die Krise: Gegenmacht als Kampfform*, München 1974.

41. Walther Müller-Jentsch, »Bedingungen kooperativer und konfliktatorischer Gewerkschaftspolitik«, *Leviathan*, 2/73, maj 1973, s. 230 Joachim Bergmann, Otto Jacobi, Walther Müller-Jentsch, *Gewerkschaften in der BRD: Gewerkschaftliche Lohnpolitik zwischen Mitgliederinteressen und ökonomischen Systemzwängen*, duplikat, Forschungsbericht des Instituts für Sozialforschung, Frankfurt/M. 1974, s. 76 ff. For forfatterne fremstår inflationen i hovedsagen som arbejdsgivernes forsøg på, »på prisfronten« at tilbageerobre det, som de har tabt på »lønfronten«. Til grund for denne »fordelingskamp«-konception ligger antagelsen om en vellykket »permanent statsintervention« hvis »beskæftigelsespolitiske effekt« består i, »at der i den statsligt regulerede kapitalisme realiseres et relativt højt beskæftigelsesniveau«, som tydeligt kan styrke fagforeningernes forhandlingsposition. (s. 76 f.).

rolle.⁴² Også hos Altvater tillægges *kreditpengeinflationen* (især udvidelse af *konsumentkreditterne* og *virksomhedernes gæld* til hinanden og over for bankerne) ved siden af de internationale *kapitaltransaktioner* (Euro-dollarmarked, valutaspekulationer osv.) og den tiltagende statsgæld en central inflationær betydning. Med rette betoner Altvater imidlertid, at inflationen kun er et forsøg på at udskyde krisen gennem foranstaltninger i cirkulationssfæren, men at de dybere årsager må søges i *produktionssfæren* - »i den tendentielle forringelse af profitraten«. ⁴³

Uden tvivl dækker de her opstillede inflationsforklaringer - stat, monopolprisdannelse, fordelingskamp, udvidelse af kreditomfanget osv. - centrale momenter i den inflationære proces siden 1945. Trods alle forskelle i analysemetode og i de empiriske resultater er antagelsen om et kapitalistisk økonomisk system, der antagelig vil være nogenlunde stabilt også på længere sigt, imidlertid fælles for mange af forklaringsforsøgene. Den marxske tese om en immanent kriselovmæssighed i kapitalismen fremstår her som værende mere eller mindre distanceret af den historiske udvikling: statsinterventionisme og markedernes monopolisering har efter sigende formået at modificere den traditionelle krisecyklus relativt stærkt, om ikke endog helt at ophæve den, og - måske nok så begrænset - at organisere kapitalismen internationalt. Enkelte af disse ansatser går endog så vidt som til i princippet at sætte spørgsmålstegn ved den marxske kapitalismekritik, som bygger på lovmæssigheden i bestemte udviklingsforløb.

Staten bliver idag i almindelighed i mindre grad anset for inflationens hovedoplysningsmiddel og end i 50'erne og 60'erne, hvor den økonomiske betydning af oprustningen som følge af den »kolde krig« undertiden blev overvurderet. Siden 50'erne har de vestlige rustningsudgifter endog været relativt faldende. Mellem 1955 og 1965 sank de vestlige rustningsudgifters andel af statsudgifterne fra 25% til 17%; deres andel af bruttonationalproduktet faldt fra 7,2% i 1953 til 4% i 1965.⁴⁴ Denne tendens varede ved også i de følgende år - trods Vietnamkrigen. I de seneste år har stigningsraten i det vesttyske forsvarsbudget i almindelighed endda ligget under stigningsraten i de samlede offentlige udgifter, som man ikke engang kan anse for særlig inflationsfremmende, og staten har i de seneste år i højere grad finansieret sin vækst over skatteforhøjelser, dvs. kun over en *omfordeling* af løn og profit, end over den bevidst inflationsfremmende udvidelse af pengemængden. Stigningsraten i de offentlige udgifter lå endvidere i almindelighed ikke eller kun uvæsentligt over den gennemsnitlige inflationsrate.

I stedet for en vækst i statens økonomiske magt har man i opgangsperioden efter Anden Verdenskrig snarere kunnet iagttage den omvendte udvikling. Så-

42. Mandel, *Der Spätkapitalismus*, op. cit., s. 382.

43. Elmar Altvater, »Die Veränderung in den Akkumulationsbedingungen des westdeutschen Kapitalismus«, del II, *Links*, nr. 55, maj 1974, s. 8 ff.

44. Michael Kidron, *Rüstung und wirtschaftliches Wachstum*, Frankfurt/M. 1971, s. 76.

ledes gik den offentlige formues andel af det samlede kapitalapparat i Forbundsrepublikken tilbage fra 34,5% (1950) til 29% (1971), mens andelen af det erhvervsmæssigt anvendte kapitalapparat steg fra 33% til 44%.⁴⁵ Uden tvivl kan man ikke deraf slutte, at der er sket en tilbagegang i statens indvirkning på økonomien gennem andre af de muligheder for konjunkturpåvirkning, som står til dens rådighed (skatteog finanspolitik, kontrol over valuta- og varehandel osv.). Selv om man kunne påvise en sådan reduktion i den statslige indflydelse, ville dette forhold i sig selv ikke være alarmerende, den borgerlige stat opfylder alligevel - uafhængig af omfanget af dens investeringsvirksomhed - den funktion at opretholde den kapitalistiske produktionsmåde i sin helhed. En sådan udvikling ville næppe bevise andet, end at en nedtrapning i statens indflydelse på økonomien i perioder med konjunktuel opgang er i kapitalens interesse, men at en tiltagende statsinterventionisme imidlertid bliver så meget mere nødvendig i krisetider.

Vurderingen af statens rolle i den nuværende inflationsproces er kun mulig inden for rammerne af en analyse af inflationens *internationale* karakter. Hvis inflationen fortrinsvis kunne henføres til statens aktiviteter var det næppe muligt at forklare dens internationale karakter, da de enkelte nationalstater ikke fører en indbyrdes afstemt økonomisk politik og pengepolitik, hvilket ville kunne føre til en verdensomspændende inflation. Heller ikke USA's magt som det stærkeste kapitalistiske land er så omfattende, at den kommer på tale som afgørende inflationsårsag. Det er således nærliggende at antage, at de nuværende verdensomspændende inflationsfremtrædelser er snævert forbundet med kapitalforholdenes internationale karakter, dvs., at de multinationale koncerner som hidtil højeste monopoliseringsniveau må spille en særlig rolle i inflationsprocessen. Betegnende nok ligger inflationsraten særlig højt i Japan, hvor rustnings- og statsudgifter spiller en relativt ringe rolle, men hvor seks industrikoncerner producerer næsten 50% af bruttonationalproduktet.⁴⁶

De multinationale koncerners magt til prisfastsættelse udgør uden tvivl en afgørende inflationsfremmende faktor, sådan som »oliekrisen« i vinteren 1973/74, men også prisforhøjelserne på andre stærkt monopoliserede markeder viste det. Men er deres magt så uindskrænket, som Levinson antager, når han fastslår: »Og hvis virksomhederne ikke kan opnå de nødvendige udbytter gennem højere omsætning, så bliver de netop hentet hjem gennem horrible prisforhøjelser?«⁴⁷ Eller findes der grænser for disse prisfastsættelsesvilkår, som ligger i *akkumulationsprocessens lovmæssigheder*, og som også de største multinationale koncerner i sidste instans er underlagt? Vi har allerede diskuteret den af Marx påståede lovmæssighed for profitratens tendentielle fald som følge af kapitalens stadigt stigende organiske sammensætning og

45. Krüper, *ibid.*, s. 8 f.

46. Levinson, *Wirtschaftskrise*, op. cit., s. 35.

47. *Ibid.*, s. 253 f.

den dermed følgende *relative* aftagen i den mængde arbejde, som kapitalisten tilegner sig. I hvilken grad er denne tese teoretisk holdbar? Svaret er omstridt. Dobb vender sig f.eks. med følgende argument mod forsøget på at acceptere profitratens tendentielle fald i den marxiske form: »I betragtning af den centrale betydning, som Marx tilkendte klassekampen, ville det være forbavsende, hvis den bestemmende faktor for systemets bevægelse skulle være den måde hvorpå dets produktivkræfter ændrer sig.«⁴⁸ Heller ikke Glyn og Sutcliffe henfører i tilfældet Storbritannien profitratens fald til ændrede produktionsbetingelser, men derimod til en skærpelse i »fordelingskampen« mellem lønarbejde og kapital; hos Baran og Sweezy træder problemet om »surplus«ets absorption i stedet for en faldende profitrate; for Levinson består den nuværende kapitalismes problem i kapitalmangel som følge af *gunstigere* valoriseringsbetingelser, ikke i kapitaloverflod som udtryk for stadig mere forringede valoriseringsbetingelser; hos Mattick er problemet om den faldende profitrate midlertidigt løst gennem det statsligtuproduktive konsum; Gillman påviser et tendentielt fald i profitraten indtil Første Verdenskrig, derefter kan tendensen efter hans beregninger ikke mere bevises, det forholder sig måske endda omvendt osv.

Ved første øjekast synes opgangsperioden efter Anden Verdenskrig at give sådanne teorier ret: Er den marxiske tese om et langsigtet profitratefald som økonomisk forudsætning for en revolutionær udvikling ikke - i det mindste for efterkrigstiden - blevet modbevist af virkeligheden, og er den ikke snarere blevet et økonomisk dogme fra det 19. århundrede, som ikke har nogen virkelig relevans for nutiden, sådan som Dobb antager?⁴⁹

Det er imidlertid ikke tilfældigt, at striden om profitratens fald også idag står i centrum for diskussionen, idet svaret på spørgsmålet om kapitalismens fremtid findes her: immanent økonomisk sammenbrudstendens eller relativt krisefri udviklingsperspektiver på lang sigt?

For at komme svaret nærmere, skal vi her endnu engang gå ind på spørgsmålet om fordelingskampens indflydelse på den inflationære proces, frem for alt på nogle steder hos Marx, som også Yaffe bringer frem i en kritik af Glyns og Sutcliffes teser.⁵⁰ Marx fastslår udtrykkeligt i *Kapitalen*, at kampen om lønraten ikke er krisens årsag, at den derimod blot virker skærpende på krisen: »... Akkumulationens størrelse er den uafhængigt variable, lønnens størrelse er den afhængigt variable, ikke omvendt.«⁵¹ Og på et andet sted siger han: »Stigning og fald i profitraten har - for så vidt som den er betinget af stigning eller fald i arbejdslønnen som følge af forholdet mellem efterspørgsel og tilførsel - lige så lidt med den almene lov om stigning eller fald i profitraten at gøre, som stig-

48. Maurice Dobb, »Der tendenzielle Fall der Profitrate«, i: Claus Rolshausen, (udg.), *Kapitalismus und Krise*, Frankfurt/M. 1970, s. 39.

49. *Ibid.*, s. 35 ff.

50. David Yaffe, »The Crisis of Profitability«, *New Left Review*, Nr. 80, juli/august 1973, s. 45-62.

51. *Das Kapital*, Bd. I, MEW 23, s. 648/1:4, s. 874.

ning eller fald i varernes markedspris overhovedet har noget at gøre med deres værdibestemmelse.«⁵²

Følger man Marx, er »fordelingskampen« mellem lønarbejde og kapital altså ikke årsagen til kapitalismens immanente økonomiske krisetendenser, men derimod en følge af dem. Hvis man ser bort fra historiske undtagelsestilfælde (f.eks. generalstrejke), så udspringer det afgørende tryk på profitraten af forandringer i akkumulationsbetingelserne, men ikke af lønudviklingen.

Men er tesen om, at kapitalens akkumulationsbetingelser primært bestemmes gennem fordelingskampen ikke holdbar, så bliver tanken om, at inflationen er en følge af tiltagende »overvæltningsforsøg« inden for rammerne af en skærpet fordelingskamp, naturnødvendigt også tvivlsom. Inflationsårsagerne må ligge andetsteds. En skærpelse i fordelingskampen må have sine *materielle årsager* i bestemte ændringer i produktionsbetingelserne, i forringede valoriseringsbetingelser, som tvinger kapitalen til at forsøge at forbedre disse på bekostning af arbejderklassen. Først derpå *reagerer* arbejderklassen. Hvis inflationen fremskyndes ved en skærpelse af klassekampen, så må årsagerne hertil i sidste instans søges i de ændrede akkumulationsbetingelser, som blot skærpes gennem den hårdere klasse konfrontation.

Empirisk synes tesen om fordelingskampenes inflationsfremkaldende funktion næppe holdbar bl.a. allerede af den grund, at der ikke gik en tilsvarende almen skærpelse af klassekampene forud for den kumulative, verdensomspændende inflation i de sidste år: de afgørende kampe fandt sted allerede i 1968/69, mens de stærkeste inflationstendenser imidlertid først kunne iagttages i 1973/74. Klassekampenes udvikling forløber yderst uregelmæssigt fra land til land, fra branche til branche, fra år til år, og står ikke i noget direkte forhold til inflationsraten. Hvordan skulle det ellers gå til, at den japanske inflationsrate for tiden ligger enormt meget højere end den britiske, skønt fordelingskampen i Storbritannien blev ført meget hårdere og skulle have fremkaldt en tilsvarende højere inflationsrate? Eller hvordan skal man forklare, at inflationsraterne ligger særlig højt i de stærkt monopoliserede brancher, hvor lønandelen er lav, og hvor der ikke føres særlig hårde klassekampe?

Indvendingerne mod »fordelingskampenes« inflationsfremkaldende funktion gælder på lignende måde også for forsøg på at forklare den nuværende inflation ud fra andre fremtrædelsesformer i kapitalismen (statslig pengepolitik, udvidelse af det »uproduktive konsum« osv.), som imidlertid ikke kan diskuteres videre her. Inflationens dybeste årsager skal søges i ændrede produktions- og akkumulationsbetingelser - i kapitalens valoriseringsbetingelser, der i stigende omfang forværres. I inflationen træder de vanskeligheder, som kapitalismen idag ser sig konfronteret med, tydeligt frem.

52. *Theorien über den Mehrwert*, MEW 26.3, s. 306.

5. Inflation og kapitalens verdensmarkedsbevægelse

Inflation og kapitalens verdensmarkedsbevægelse er meget snævert forbundet med hinanden. Også de internationaliserede kapitalforhold er underlagt den kapitalistiske produktionsmådes almene lovmæssigheder. De multinationale koncerner eksisterer i realiteten ikke uafhængigt af kapitalens akkumulationsbetingelser, som det påstås igen og igen. Idet Neusüss påberåber sig Varga, henviser hun til det store omfang, hvori de store koncerner i 30'erne blev ramt af krisen og til dels måtte finde sig i de stærkeste prissænkninger; også for nutiden gælder det efter hendes mening, at »De store monopoler fungerer på verdensmarkedet som konkurrerende kapitaler, der påtvings kapitalens almene valoriseringsbetingelser, formidlet gennem deres konkurrence på verdensmarkedet.«⁵³ Andetsteds understreger Neusüss under henvisning til Herzensteins iagttagelser i det 19. århundrede, i hvor høj grad en *stigning i varepriserne forudsætter verdenshandelens ekspansion* - en kendsgerning som uændret synes at være relevant på trods af alle monopoliseringstendenser.⁵⁴ Omvendt har tendenser til indskrænkning af verdensmarkedet stadigvæk stagnerende eller endog faldende markedspriser som konsekvens, også selv om de sætter sig *langsommere* igennem der, på grund af den stærke monopolisering i visse brancher. Selv de største koncerners prisdannelse er ikke vilkårlig, sådan som de fleste magtpristeoretikere formoder det, men er derimod fuldstændig underkastet verdensmarkedsudviklingen.

Men efter hvilke retningslinier forløber udviklingen på verdensmarkedet? Man må først og fremmest fastholde, at den traditionelle konjunkturcyklus stadigvæk *er opretholdt*, trods en tydelig reduktion i de cykliske nedgangsbevægelser og de relativt højere gennemsnitlige vækstrater. Ekspansionsfasen efter Anden Verdenskrig, der kun blev afbrudt af relativt svage konjunkturfald, tillod - især på baggrund af de monopolitiske markedsstrukturer - relativt stærke og kontinuerlige prisstigninger i alle kapitalistiske lande. Den voksende internationale kapitalsammenføjning fremmede inflationens udbredelse. De internationalt virksomme koncerner formåede på baggrund af den verdensomspændende ekspansion - omend den var forskellig fra land til land - at sætte høje prisstigninger igennem og at trække alle lande ind i inflationens malstrøm.

Hermed er de seneste års stadigt stærkede inflationstempo imidlertid ikke tilstrækkelig forklaret. Stærke inflationsryk er ofte krigs- og rustningsbetinget. Således forholdt det sig under Koreakrigen, og delvist også i kort tid i USA i Vietnamkrigens første år. Den accelererende inflation siden begyndelsen af 70'erne må imidlertid også have andre årsager, da dens begyndelse falder i Vietnamkrigens afslutningsfase, som var kendetegnet af en relativt stærk reduktion i

53. Neusüss, op. cit., s. 236.

54. Ibid., s. 232.

den amerikanske intervention, således at der ikke mere kunne udspringe nævneværdige inflationstendenser heraf.

Det tidsmæssige sammenfald mellem prisstigningsbølgen og det verdensomspændende boom er påfaldende. Hvorfor kom det imidlertid i løbet af dette boom til højere prisstigninger end i tidligere opgangsfaser? Og hvorfor fortsætter prisopsvinget denne gang ud over boom'et? Kendetegnende for dette boom var ved siden af den stærke reale udvidelse af produktionen de »spekulative« udviklingstendenser, som ledsagede den: permanent valutastabilitet, dollar'ens vedvarende forfald som førende valuta, kæmpemæssige pengeoverførsler mellem nationerne, guldprisernes stærke stigning, den inflationære forhøjelse af renteniveauet, indskrænkningen i kreditterne og i den disponible kapital osv. Koncernerne håbede igen at kunne forhøje deres faldende profiler ved hjælp af kæmpemæssige spekulative kapitaloverførsler mellem de store multinationale virksomheder, som bidrog væsentligt til sammenbruddet i det af Bretton Woods ved afslutningen af Anden Verdenskrig opnåede internationale valutastabilitet. Milliarder af dollars »vagabonderer« idag på de internationale kapitalmarkeder, hvor de kan undergrave ethvert forsøg fra de enkelte nationalstater på at bringe den monetære udvikling under kontrol, og de demonstrerer igen og igen afmagten i de traditionelle nationalstatslige styrings- og kontrolforsøg.

En af følgerne af denne udvikling var en overordentlig forstærkelse af kapitalens koncentrations- og centralisationsbevægelse. Konkurrencerne hobede sig op på den ene side, fusionerne på den anden. Inflationen blev sat ind for at forhøje udbyttet. Men der er sat bestemte grænser for et sådant forsøg, idet inflationen kun kan modvirke faldet i gennemsnitsprofitraten (og dette også kun begrænset), når det lykkes at forhøje merværdiraten gennem indirekte real-lønssænkninger. I modsat fald formår inflationen kun at skaffe gunstigere produktions- og realisationsbetingelser for enkelte dele af kapitalen på bekostning af andre; at tilbyde enkelte kapitaler muligheden for partiel aflastning af deres gæld, for at vælte den over på andre; at stille de til ekspansion nødvendige midler til rådighed for enkelte kapitaler og spærre vejen til ekspansion for andre. Herved begunstiges de store virksomheder og de mest produktive brancher.⁵⁵ Inden for små og mellemstore kapitaler og inder for brancher, der strukturelt allerede er kriseramte, vokser vanskelighederne derimod, her forværres produktions- og realisationsbetingelserne, og tendensen til sammenbrud og tvangen til fusioner forstærkes.

Hermed er der imidlertid stadig ikke givet et fyldestgørende svar på spørgsmålet om årsagerne til den accelererede inflation i de seneste år. Et væsentligt moment ved inflationen - det konjunkturelle opsving - er allerede nævnt, men det kan ikke forklare, hvorfor inflationen i den grad accelererede og endog

55. Således realiserede de 500 største US-virksomheder i 1973 næsten 2/3 af hele den industrielle omsætning, de indtjente imidlertid nævnedt 4/5 af det samlede udbytte. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 30. 5. 1974, s. 15.

fortsatte under den konjunkturelle nedgang i 1974. Den inflationsfremmende betydning af kapitalforholdenes internationalisering og monopolisering, kreditudvidelsen osv. er også allerede omtalt, men kan lige så lidt give en fyldestgørende forklaring på inflationen: inflationen er ikke udtryk for de multinationale koncerners grænseløse prisfastsættelsesmagt, men er fuldstændig underkastet verdenskapitalismens akkumulations betingelser. Men disse har i de seneste år ændret sig mærkbart og er i sidste instans årsagen til den kumulative inflation.

6. Profitratens fald

Den kapitalistiske produktions drivkraft er profitten. Jo højere profitrate, desto stærkere vækst i produktionen, jo lavere profitrate, desto stærkere stagnations- og indskrænkningstendenser. Indtil anden halvdel af 60'erne var udviklingen på verdensmarkedet kendetegnet af en opadgående bevægelse, der kun blev afbrudt af relativt svage cykliske udsving, under US-kapitalens entydige herredømme. Den vesttyske recession i 1966/67, de skærpede klassekampe, som brød igennem med maj 1968 i Frankrig, afslutningen på US-herredømmet og den dermed indledte tilspidsning af de interimperialistiske modsigelser, EFs krise, det internationale verdensvalutasystems sammenbrud, den britiske kapitalismes tilbagegang og krisen i den japanske kapital, som i efterkrigstiden har været kendetegnet af de højeste vækstrater, er momenter i den nuværende kapitalismes tiltagende kriseagtige karakter.

Til grund for denne udvikling ligger vanskeliggjorte produktionsbetingelser. Det betyder imidlertid ikke, at kapitalismen går over i en stationær tilstand. Tværtimod. Kapitalbevægelsernes stadig mere hektiske tilstand er tegn på dens kriseagtige karakter; konjunkturcyklerne viser skarpere op- og nedgange; en relativt rolig international valutasituation afløstes af tiltagende usikkerhed i alle finans- og valutarelationer; kapitalens internationaliserings-tendenser kolliderer med tendensen til igen at sikre sig bag de nationale grænser, osv.⁵⁶

Inflationen er et af de midler, hvormed kapitalen forsøger at gøre sig til herre over sine vanskeligheder. Udbytteforventningerne er på længere sigt blevet lavere. Ganske vist er det yderst svært at tilvejebringe endegyldigt bevis for statistikkernes upålidelighed og de erhvervsdrivendes manipulationsmuligheder; påvisningen af disse forhold bevæger sig i stedet i almindelighed på grænsen mellem empirisk eftervisning, der kun i begrænset omfang

56. Dette perspektiv er samtidig en kritik af »stagnationsteoriene«, som siden det 19. århundrede har forudsagt, at kapitalismen med en faldende profitrate vil gå over i en »stationær« tilstand af »stagnation på lang sigt«. Til spørgsmålet om stagnationsteorier, sml. Winfried Vogt, »Zur langfristigen ökonomischen Entwicklung eines kapitalistischen Systems«, *Leviathan*, 2/73, maj 1973, s. 161-184.

er tilfredsstillende, og teoretisk afledning. Mere synes for tiden ikke at være muligt i betragtning af, at kapitalen træffer afgørelsen om videregivelse af relevant information, og af, at den kritiske økonomis metodologiske og analytiske instrumentarium på den anden side næppe er blevet udviklet i de seneste årtier.

Marx har aldrig hævdet at have fundet et »ufejlbarligt« instrumentarium til den empiriske efterprøvning af profitratens tendentielle fald. Alle forsøg af denne art har hidtil kun været tilfredsstillende i begrænset omfang. Marx har talt om en tendens, og det er denne, som det - under anvendelse af det forhåndværende empiriske materiale - gælder om at aflede eller gendrive.

Da kriteriet for den kapitalistiske produktion er profitten, kan de allerede nævnte krisesyntomer i sidste instans kun være *udtryk for aftagende profitter*. Beregninger viser i samme retning.⁵⁷ I den forbindelse gælder det ikke om at påvise et tendentielt fald i profitraten siden kapitalismens begyndelse, hvilket ville være umuligt i betragtning af kapitalismens historie som historien om dybe sammenbrud, lange opgangsperioder og almen uregelmæssig udvikling. Kriseårene 1914-45 førte i alle imperialistiske lande til stærke ændringer i akkumulationsbetingelserne, hvorfor det synes fornuftigt, kun at analysere profitraten for efterkrigstiden og at se den foregående kriseperiode som en periode, der har haft afgørende indflydelse på akkumulationen i efterkrigstiden.

De i den foregående periode genoprettede gunstige valoriseringsbetingelser var forudsætning for efterkrigsopsvinget: en høj merværdirate på grundlag af disciplinering af arbejderklassen gennem fascisme og krigsøkonomi, lave lønninger, værdiformindskelse af den overakkumulerede kapital, kapitalens koncentration og centralisation. Genoptagelsen af produktionen foregik efter krigsafslutningen - især i Tyskland og Japan - på basis af en arbejdsintensiv igangsættelse af de endnu forhåndenværende produktionskapaciteter med lave lønninger. Her ligger en af de centrale grunde til den succesrige rekonstruktion af kapitalismen efter 1945. Følgen af det stærke opsving var en mangel på arbejdskraft, der blev mærkbar i anden halvdel af 50'erne, og som krævede indføring af nye arbejdskraftbesparende »teknologier«. En stigning i merværdiraten over en forlængelse af arbejdsdagen eller sænkning af lønnen blev derimod sværere og sværere i betragtning af denne relative arbejdskraftmangel: de indbyrdes konkurrerende enkeltkapitaler forhøjede først og fremmest merværdira-

57. Således kommer Glyn og Sutcliffe på grundlag af omfangsrige empiriske analyser til det resultat, at udbytteraten i Storbritannien i de sidste tyve år, og især siden 60'erne, er faldet stærkt; også G. J. Burgess og A. J. Webb, »The Profits of British Industri«, *Lloyds Bank Review*, nr. 112, april 1974, bekræfter et lignende sekulært fald i den britiske profitrater. For Forbundsrepublikken konstaterer *Sachverständigenrat 1973* (Det tyske økonomiske Råd) en trendmæssig tilbagegang i »erhvervsøkonomiens faktiske renteudbytte« mellem 1960 og 1970 på næsten 40%. Sml. dertil især Altwater o.a. *Die Entwicklung des Kapitalismus in Westdeutschland* og Aike Blechschmidt, *Profitentwicklung und Krise in der BRD - Industrie*, begge i Volkhard Brandes (udg.), *Handbuch 1, Perspektiven des Kapitalismus*, Europäischer Verlagsanstalt, 1974.

ten gennem »teknologiske« produktivitetstigninger.⁵⁸ Dette betød imidlertid - trods billiggørelse af den konstante kapitalens elementer (faldende råstofpriser, råstofbesparelser gennem ændrede produktionsmetoder osv.) og andre modgående tendenser (især udnyttelse af fordelene ved kapitaleksport og udvidelse af profitmassen gennem udbredelse af verdenshandelen) - at forhøjelsen i kapitalens organiske sammensætning⁵⁹ på længere sigt måtte føre til en faldende profitrate.

Inflationen hører i øjeblikket til kapitalens vigtigste forsøg på at *modvirke en faldende profitrate*. Den var en af drivkræfterne bag det sidste boom, der derved fik sin spekulativt-overophedede karakter. Tilegnelsen af en yderligere merværdi ved hjælp af inflationen og også den af inflationen fremskynde koncentration og centralisation af kapitalen kan ganske vist på kort sigt skjule de reale akkumulationsvanskeligheder og forlænge boom'et. Inflationen formår dog ikke på længere sigt at hæve gennemsnitsprofitraten, hvis højde bestemmes i produktionen. Under en udvidelse af pengemængden, der ikke mere står i noget forhold til ekspansionen i produktionen, eksisterer de reale betingelser for akkumulationsprocessen således stadigvæk.

Inflationære prisforhøjelser med deres stærke omfordelingseffekt truer i sidste instans med at påvirke totalkapitalens realiseringsbetingelser i negativ retning, hvilket »oliekrisen« i vinteren 73/74 beviste: her profiterede frem for alt nogle oliekoncerner på drastiske prisforhøjelser på deres produkter, mens akkumulationen i andre industrigrene og det private konsum blev belastet tydeligt gennem denne fremgangsmåde, og den allerede synlige globale konjunkturaftsvækkelse yderligere blev forstærket.

De prisforhøjelser, der især efter 1973 satte ind på andre råstoffer (metaller, landbrugsprodukter, papir osv.) havde til dels lignende virkninger. For at kunne gennemtvinge drastiske prisstigninger, måtte der først gennemføres produktions- og tilførselsbegrænsninger, hvilket lettere kunne realiseres, jo mere gennemmonopoliseret det pågældende marked var. Gennem forsøget på, via prisstigninger at opretholde profitraten eller at øge den opstod således en tendens til indskrænkning i profitmassen som følge af de produktionsindskrænkninger, der nødvendigjordes af de inflationære fordyrelser.

58. Således forhøjedes produktiviteten pr. arbejdstime f.eks. i Forbundsrepublikken fra 1972 til 1973 med 8,9%, realindkomsten kun med 1% (*Handelsblatt*, 24.-25./5-1974, *Die Zeit*, 22.3 1974). Mellem 1964 og 1972 forhøjedes produktiviteten pr. arbejdstime med 60,7%, realindkomsten med 41,2%. Udregnet efter *Statistisches Jahrbuch 1973*, s. 242, og *Die Zeit*, 22.3 1974., s. 10.

59. Her kan kun henvises til vanskelighederne ved at bestemme kapitalens organiske sammensætning. Den officielle statistik leverer i bedste fald nogle holdepunkter. I »Die Veränderungen in den Akkumulationsbedingung des westdeutschen Kapitalismus«, del I, *Links*, nr. 54, april 1974, s. 16, benytter E. Altvater »den permanent stigende kapitalintensitet«, der fremgår af statistikken, som indikator for kapitalens stigende organiske sammensætning. I et ikke-offentliggjort tesepapir, »Wandel der ökonomischen Handlungsbedingungen für die Gewerkschaften« (juni 1974), s. 7, henviser Altvater til, at kapitalforbruget pr. beskæftiget i 50'erne kun steg med knap 1/3, i 60'erne imidlertid med næsten 3/4.

Det er - som det er forsøgt påvist - ikke muligt på længere sigt at forhøje gennemsnitsprofitraten gennem prisstigninger; den sekundære forhøjelse af merværdiraten formåede at sinke profitratens fald, men kunne dog ikke give den en væsentlig anden retning. Inflationen vil i hovedsagen kun begunstige enkelte kapitalister på bekostning af andre, men vil dog ikke forbedre totalkapitalens valoriseringsbetingelser afgørende. Den eneste vej, der for kapitalen således er tilbage, går over den klassiske krise - accepten af et mere eller mindre stærkt konjunkturtilbageslag, hvis funktion det er at forbedre valoriseringsbetingelserne gennem udvidelse af den industrielle reservearmé, intensivering af udbytningsbetingelserne, koncentration og centralisation af kapitalen, forhøjelse af gennemsnitsproduktiviteten, sænkning af lønomkostningerne, værdiformindskelse og ødelæggelse af urentable kapitaler osv.

Keynesianske statsindgreb formår ikke at sætte den kapitalistiske krises lov-mæssighed ud af kraft, deres rolle begrænser sig hovedsagelig til forbedring af realisationsbetingelserne gennem forstærkelse af en statslig efterspørgsel, som ikke udvider den forhåndværende produktive kapital, og som bliver finansieret gennem en forøgelse af statsgælden. Sådanne statsindgreb formår ikke at forhøje profitraten. Tværtimod. Statslig deficitfinansiering betyder i sidste instans endda en sænkning af nettoprofitraten, idet det øgede ikkereproduktive statslige konsum - for så vidt det ikke kaster byrderne over på arbejderklassen gennem skatteforhøjelser osv. - må finansieres gennem overdragelse af en del af profitterne til staten. Krisen kan ganske vist bryde ud forsinket eller afsvækket, hvis de forhøjede uproduktive statsudgifter dækkes via deficitfinansiering, dvs. ved at foregribe de fremtidige profitter; på længere sigt må den af staten forårsagede belastning af profitraten imidlertid give sig udslag i en faldende akkumulationsrate, hvis denne form for statslig konsum ikke igen bliver ophævet.

7. Slutteser

1. Kapitalens akkumulationsbetingelser er i sidste instans afhængig af produktions- og ikke realisationsbetingelserne, eftersom profitratens højde - kriteriet for al kapitalistisk produktion - bestemmes i produktionssfæren. På den anden side er betingelserne for produktion og realisation ikke identiske. Gennemførelsen af profitable produktionsbetingelser forbliver dog forudsætningen for realisationen.

2. Verdenskrise, fascisme, verdenskrig og beredskabet i arbejderklassens masseorganisationer til samarbejde med kapitalen, gjorde det muligt for denne at sænke lønniveauet drastisk, intensivere udbytningen i usædvanlig grad og undgå det truende sammenbrud i første omgang. Andre årsager til det økonomiske mirakel (Wirtschaftswunder) i rekonstruktionsperioden må søges i udelukkelsen af de undergennemsnitligt produktive kapitaler, koncentrationen og centralisationen af kapitalen, værdiformindskelsen af overakkumuleret kapital og i den særlige rolle, som US-kapitalen midlertidigt spillede.

3. Det opsving, der var muliggjort af de valoriseringsbetingelser, der ved krigens afslutning eksisterede for kapitalen, førte siden anden halvdel af 50'erne til voksende mangel på arbejdskraft og til et stigende lønniveau. Kapitalen var i større omfang tvunget til at indføre arbejdskraftbesparende teknologi. Dette betød imidlertid en hurtigt voksende organisk sammensætning for kapitalen og en stadig mere skærpet tendens til fald i profitraten.

4. Resultatet af kapitalens voksende valoriseringsvanskeligheder var det tendentielle sammenbrud for arbejderklassens illusion om, at kapitalismen lod sig organisere til et krisefrit system, der skulle have formået at sikre arbejderne en stadigt stigende levestandard. De internationalt skærpede klassekampe, der især satte ind efter den franske generalstrejke i maj/juni 1968, er en følge af kapitalens forværrede valoriseringsbetingelser.

5. Den verdensomspændende inflation er et af den nuværende kapitalismes centrale krisemomenter. Dens dybeste årsag ligger i kapitalens forsøg på at modvirke profitratens fald gennem prisforhøjelser og valutaspekulationer. Inflationære prisstigninger formår dog ikke på længere sigt at forbedre valoriseringsbetingelserne. Midlertidigt kan de dog tjene til at forhøje merværdiraten over en »sekundær udbytning« (formindskelse af lønningerne til gunst for kapitalen) og til at fremskynde kapitalens koncentrations- og centralisationsproces gennem udelukkelse af mindre og styrkelse af store kapitaler. Det fald i profitraten, der går tilbage til ændringerne i kapitalens organiske sammensætning påvirkes dog ikke afgørende derved.

6. Det er den borgerlige stats funktion at sikre totalkapitalens akkumulationsbetingelser. Arbejderklassen kan derfor ikke finde nogen forbundsfælle i denne. Dens sociale og økonomiske situation afspejler i sidste instans det reelle styrkeforhold mellem lønarbejde og kapital; en virksomhedsfuld modstand mod det borgerlige produktionssystem er kun mulig på grundlag af dens uafhængige organisering som klasse.

7. Klassebevidsthed opstår ikke »automatisk« af kapitalismens skærpede økonomiske kriseagtige karakter. At slutte derfra til bevidsthedens uafhængighed af økonomien ville dog være lige så skæbnesvangert og forkert som opstillingen af en mekanisk sammenhæng mellem krise og revolutionær bevidsthed. Massiv klassebevidsthed behøver ganske vist erfaringen om det perspektivløse i en løsning inden for kapitalismens rammer, men opstår dog ikke naturligt på dette grundlag, men kun som resultat af en dialektisk vekselvirkning mellem spontanitet og politisk bevidst bearbejdet erfaring.